

ASR-I SAÂDET VE HULEFÂ-Yİ RÂŞİDİN DÖNEMİNDE YETİMLERE VERİLEN HAKLARIN İSLÂM HUKUKU BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of The Rights Given to Orphans in The Period of Asr-I Saadet and Kulefâ-Yi Râşidin in the Context of Islamic Law

Taha YILMAZ*

ÖZET

İslam hukukunun hükümlerinin teşekkül ettiği İslâm'ın ilk yıllarında yetimlerin haklarına dair gelişmeleri konu edinen bu çalışma, bu süreçte yetimlerle ilgili yapılan hukukî düzenlemeleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. İslâm tarihi kaynaklarında yetimler hakkında zengin bir literatür olmakla birlikte İslâm'ın ilk yılları olan Asr-ı Saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinde bu paralelde kurumsallaşmanın olmadığı dolayısı ile çalışmaya bu perspektiften bakılması gerektiği dikkate alınmalıdır. Hz. Peygamber'in yaşadığı Mekke ve Medine dönemleri, İslâm'ın oluşum ve devletleşme süreçleridir. Bu süreçler toplumda yerleşmiş olan yetimlere yönelik yanlış algıların kaldırılmaya çalışıldığı ve hedeflenen ideal toplumda yetimlerin haklarına dair hukukî temellerin atıldığı bir dönemdir. Fakat yapılan çalışma bu hususta kurumsallaşmanın daha sonra kurulan İslam devletleri tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde kurumsallaşmadan daha çok var olan hükümlerin topluma kabullendirilmesi ve işlevsel hale gelmesi sağlanmıştır. Bu hükümlerin toplumda tezahür etmesinin ve kurumsallaşmasının ise Emevi, Abbasi, Selçuklu ve daha çok Osmanlı devleti döneminde olduğu görülmektedir. Asr-ı Saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ise kimsesiz çocuklara yönelik sosyal hizmetler açısından koruma ve bakım modelleri geliştirilmiştir. Bu hususta var olan yanlış algıların kalkması sağlanmıştır. Yetimlerin fiziksel ve ruhsal gelişmelerini sağlıklı bir şekilde tamamlamalarını sağlamak amacıyla İslam dininin ona sunmuş olduğu statü ve hakların neler olduğu ortaya konulmuştur. Bu çerçevede İslâm'ın ilk dönem kaynakları taranarak konu ortaya konulmuş ve konunun önemine dair günümüz toplum hayatı ile ilgili olan evlat edinme, koruyucu aile modelleri ve sosyal hizmetler gibi yönler irdelenmiştir. Çalışma yapılırken nitel yöntemin metin analiz tekniği kullanılarak konu detaylandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Fıkıh, Yetim, Asr-ı Saadet, Hulefâ-yi Râşidîn

ABSTRACT

This study, which deals with the developments regarding the rights of orphans in the first years of Islam, when the provisions of Islamic law were formed, aims to reveal the legal regulations regarding orphans in this period. Although there is a rich literature about orphans in Islamic history sources, it should be taken into consideration that there was no parallel institutionalization in the Era of Bliss and Caliphate of Rashidun, which are the first years of Islam, and therefore the study should be viewed from this perspective. Hz. The Mecca and Medina periods where the Prophet lived are the formation and state formation processes of Islam. These processes are a period in which misperceptions about orphans in society are tried to be eliminated and the legal foundations for the rights of orphans in the targeted ideal society are laid. However, the study shows that institutionalization in this regard was achieved by the Islamic states established later. Hz. During the period of the Prophet and the Rightly Guided Caliphs, the provisions that existed rather than being institutionalized were accepted by the society and became functional. It is seen that these provisions were manifested and institutionalized in society during the Umayyad, Abbasid, Seljuk and mostly Ottoman periods. During the Age of Saadet and Hulefâ-yi Râşidîn, protection and care models were developed in terms of social services for orphans. Misconceptions regarding this issue have been eliminated. In order to ensure that orphans complete their physical and spiritual development in a healthy way, the status and rights that Islam offers them are revealed. In this context, the subject was revealed by scanning the early sources of Islam, and aspects such as adoption, foster family models and social services, which are relevant to today's social life, were examined regarding the importance of the subject. While carrying out the study, the subject was detailed using the text analysis technique of the qualitative method.

Keywords: Islam, Fiqh, Orphan, Era of Bliss, Hulefâ-yi Râşidîn

* Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, tahayilmaz1981@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9503-3937

Giriş

Tarihi süreçte bütün dinler ve sistemler hitabına muhatap olarak insanı seçmiş ve insanla ilintili birçok hususa değinmiştir. Toplumsal bir varlık olan insan yaşamını kitleler halinde sürdürür (Kutluer, 2000, ss. 320-323). Toplumsal hayat ise farklı insan tabakalarından meydana gelmektedir. Bu toplumsal tabakalar içinde cinsiyet bakımından kadın ve erkekler, yaş skalası bakımından çocuklar, gençler ve ihtiyarlar, statü bakımından zengin ve fakirler, fiziksel güç bakımından sağlıklı ve hasta/zayıf insan grupları bulunmaktadır (Bucaille, 1988, ss. 233-243). Bu şekilde toplumsal hayatın farklı tabakalarında bulunan insanlar yaşamları boyunca farklı birtakım problemlerle karşı karşıya kalabilirler. Bu problemler bazen savaş, salgın, kaza ve benzer başka felaketlerden kaynaklanabildiği gibi kişinin kendinden de kaynaklanabilmektedir. Ayrıca insan, günlük hayatın akışında baş edilmesi mümkün olan problemlerle karşılaşabildiği gibi bazen de yaşamı boyunca kendisinde derin izler bırakan, unutulması zor etkiler oluşturan, çözümü zor ya da mümkün olmayan problemlerle de karşılaşabilir. Özellikle küçük yaşta iken kişinin anne ve babasından birini ya da her ikisini birden kaybetmesi bu kişiyi bir yaşam boyu etkileyebilmektedir (Eski, 2007, ss. 1-3). Böyle bir durumla karşı karşıya kalan çocukların bu ağır problemin üstesinden gelebilmesi için ailesinin geri kalan fertlerinin kendisine sağlayacakları maddi ve manevi destek elzemdir. Nitekim çocuğun duygusal, ruhsal ve fiziksel gelişiminde önemli rol oynayan ve çocuğun her türlü varlığına önemli katkısı olan anne/babadan birinin ya da her ikisinin kaybı çocukta çok büyük travmalara yol açar (Ağırman, 2007, ss. 9-13). Çünkü çocuğun maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarını karşılayan ve gelişimini sağlıklı bir şekilde tamamlamasına yardım eden anne ve babadır. Baba ve anne çocuğa güvenilir bir aile ortamı oluşturarak ömür boyu sığınacak sağlam bir kale hazırlarlar (Mengüşoğlu, 1971, ss. 8-36, 287-288).

Ailenin geçimini sağlayan, büyük fedakârlıklar göstererek çocuğu her türlü tehlikeden koruyan anne ve babadır. Anne/babanın vefatı durumunda çocuğun içine düşeceği boşluk aşikârdır. Böyle bir durum karşısında İslam dini birtakım önleyici tedbirler almış ve bu hükümleri müntesiplerine beyan etmiştir. İslam babası vefat etmiş çocuğa yetim, annesi vefat etmiş çocuğa da öksüz diyerek onlara merhamet ve şefkatle yaklaşılmasını emretmiştir. Kur'an-ı Kerim yetim ve öksüzlerin başlarının okşanmasına, maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasına karşılık birçok mükâfatın olduğunu çokça zikretmiştir. Nitekim İslam dini böyle bir çocuğun kendisini yalnız hissetmemesi için ona ahiret hayatının varlığından söz ederek çocuğun anne babasıyla sonsuz hayatta tekrar birlikte olacağını beyan etmiştir (Ertuç, 2009, ss. 127-128). Ayrıca geri kalan aile fertlerine çocuğun bu yalnız ve korumasız durumunda kendisine yardımcı olmalarını emretmiştir. Hayat yükünün ve sorumluluğunun sadece çocuğa yüklenmemesi istenmiş, sosyal hayattaki tüm şahıslara yetim ve öksüzlerin haklarının korunması için birtakım ödevler yüklemiştir. Cennet fikriyle çocuğun nazik ve hassas dimağında güzel bir pencere açarak ruhundaki annesizlik ve babasızlık hissini tedavi etmeye çalışmıştır (Arı, 2013, ss. 501-503).

Asr-ı saadet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde yetim hakları İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet çerçevesinde belirlenmiş ve bu hakların korunması için gerekli özen gösterilmiştir. İslam hukukunda yetim, babası vefat etmiş olan çocuğa denir. Çocuğun bu özelliği buluğa erene kadar devam eder. İslam her alanda birtakım düzenlemeler yaptığı gibi yetim hakları konusunda da gerekli düzenlenmeyi yapmıştır (Özcan, 2006, ss. 103-107). Böylece yetim çocuğun sosyal hayatında ve bireysel dünyasında oluşabilecek boşlukları en aza indirmeyi hedeflemiştir. Yetim çocuğun yaşı henüz küçükken sahip olduğu mallarının düzgün bir şekilde velisi veya vasisi tarafından korunması, buluş çağına geldiğinde ise kendisine verilmesi zorunlu tutulmuştur. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de 22 ayet-i kerimede yetimlerle ilgili konular farklı açılardan ve farklı bağlamlarla ele alınmıştır. Yetimlerle ilgili büyük bir hassasiyet ortaya konulmasını önermiş, Allah'a iman ve ibadet emrinin arkasından yetimlere iyi davranılması, yetimlerin itilip

kakılmaması, kınanmaması ve onlara karşı ilgisiz kalınmamasını istemiştir (Nuhoğlu, 1993, ss. 521). Ayrıca yetimlerin doyurulması, mali yönden desteklenmesi teşvik edilmiştir. Mekke döneminde yetimler hakkında ayetler bu çerçevede nazil olurken Medine döneminde ise konu daha da kurumsallaştırılarak devlete ait gelirlerden, hazinede bulunan mallardan, ganimetlerden ve feyden yetimlere bir pay ayrılması, bunlardan yetimler için ayrı bir gelir kaleminin tahsis edilmesi, yetimlerin mallarının güzel bir şekilde korunması, buluşa erdiklerinde ise mallarının bekletilmeden kendilerine teslim edilmesi gerektiği ayrı ayrı vurgulanmıştır. Bu bağlamda İslam dininin emir ve tavsiyeleri vahiy ile inerken Asr-ı saadet ve Hulefa-yi Râşidîn döneminde ise inen ayetler çerçevesinde toplumda yaşayan tüm kesimlerle ilgili hak ve sorumluklar hukuksal yönden tedvin edilmiştir. Bu dönemde toplumsal tabakalardan birini oluşturan yetimler de ele alınmış ve yetimlerin İslam toplumunun ortak evladı olarak görülmesi istenmiştir. Çalışmada İslam'ın ilk dönemlerinde yetimlere ne gibi haklar sunulduğu ele alınmıştır. Konunun günümüz dünyasıyla bağlantısının kurulması için gerekli hususlar irdelenmiştir.

İslam Hukukunda Yetim Kavramı ve Yetimliğin Sona Erme Çağı

Sözlükte yetim, “yalnız olmak, tek başına kalmak” anlamında “yütm” kökünden türeyen bir kelimedir (Râzî, 1415/1999, ss. 745). Yetim kelimesi çeşitli nesnelere tekliğini ifade eder. Hayvanlar için kullanıldığında annesi kaybeden anlamın gelmektedir (Tehanevî, 1404/1984, ss. 1533). Madenler ve taşlar için kullanıldığında ise tek anlamına gelip eşsiz inci olarak ifade edilmektedir (İbn Manzur, 1410/1990, ss. 645). Bu manadan yola çıkarak babasını kaybetmiş çocuğa yetim denilir. Cemisi eytâm ya da yetâmâ'dır. Babası vefat etmiş olan küçük ya da büyük herkes yetim diye tabir edilse de fıkhi olarak henüz buluş çağına ermemiş çocuklardan babasını kaybetmiş olanları ifade etmek için kullanılır. Bir hadiste yetim olma özelliğinin buluş çağından sonra kalkacağı dile getirilmiştir. (Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 9). Çocuğun nafakasını kazanma, haklarını koruma altına alma ve onu yetiştirme görevleri yerine getirilirken babanın daha çok rolü bulunduğu için yetimlik özellikle babanın yokluğuna atfedilmiştir” (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, 1986, “ytm” mad.). Türkçe’de yetim kelimesi çoğunlukla babası ölmüş çocuğu ifade etmek için kullanılsa da bazı yerlerde Arapça’da olduğu gibi daha geniş bir kullanıma sahiptir. Sadece annesini veya hem annesini hem babasını kaybeden çocuğa daha çok öksüz denilir (Develioğlu, 2000, ss. 1161). Bu çerçevede istilâhî olarak yetim, genel anlamda ve yaygın olarak örfî ve şer’î olarak buluş çağına ermeden babalarını kaybetmiş, kendileri için çalışıp kazanamayan küçük çocuklara denilir. Yetimler buluş çağına girdikten sonra malı üzerinde tasarruf hakkını kullanabilir ve çalışıp kazanarak hayatını devam ettirebilir (Erdoğan, 2005, ss. 488-489).

Kişinin yetimlik vasfının ortadan kalkması için ergenlik çağına gelmesi yeterli görülmüştür. Ancak malının kendisine teslim edilebilmesi için rüştünü ispat etmesi gerekmektedir. Malî yükümlülüklerini ifâ etmesi bakımından ergenlik yeterli görülmemiş, rüşte erme şartı da ileri sürülmüştür (Serahsî, 1989, ss. 6-7). Bu konuya delil olarak “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akıllıca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin” (en-Nisa, 4/6) ayeti gösterilmiştir. Yine el-En’âm süresinde geçen bir ayette “Rüşd çağına erinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın” (el-En’âm, 6/152) buyrulmaktadır. “Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.” (el-İsrâ, 17/34).

İslam hukukunda yetimlik vasfının sona ermesinin sınırı İslam hukukçuları tarafından zikredilen naslar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Naslarda geçen “evlenme çağı” ifadesinden mecaz olarak buluşun kastedildiği ifade edilmiştir. Buna göre akıllı, hür ve buluş çağına gelen kişi sorumluluk sahibi olduğundan mali hakları bakımından sınırlandırılmayacağı ifade edilmiştir. Malının kendisine teslim edilmesi hususunda ise rüşd sahibi olması istenmiştir. Ancak Ebu Hanife,

Züfer ve Nehai'ye göre hür ve akıl-baliğ olan kimseye malı teslim edilir. Hatta kişi malının kıymetini bilmeyip saçıp savursa bile nihai olarak yirmi beş yaşına geldiğinde malı kendisine teslim edilmesi istenmiştir (Mevsilî, 2007, ss. 112-113).

İslam hukukunda kişi anne rahmine düştüğünden sonra vücut ehliyetinin gereği olarak lehinde birtakım haklara sahip olur. Eda ehliyeti sahibi olduktan sonra ise malı üzerinde istediği tasarrufu yapma hakkına haizdir (Bardakoğlu, 1994, ss. 533-539). Bu gibi hakların kişiye tanınması İslâm'ın insana verdiği değerden kaynaklanmaktadır. Nitekim hayat bir tecrübelerdir. Din ise bir tekliftir. Kişi hayatı yaşayarak öğrenir. Yetim olan kişi de toplumsal hayatta bazı şeyleri yaşayarak öğrenir. Her ne kadar babadan yoksun korumasız büyüyorsa da sonuç olarak hür/akıllı insan vasfına sahiptir. Toplumsal hayatta birinci derece akrabaları kendisine rehberlik ederler. Hususi velayet akrabalık bağıyla sağlanır. Hususi velisi olmadığı zaman umumi velilik devreye girerek devlet yetime bu konuda hamilik yaparak onu hayatın tehlikelerine karşı korur. Hâkim onun adına veli veya vasi tayini yapabilir. Kişi toplum hayatına adapte olurken kendisi ve toplum için problem oluşturmaması adına veli ve vasilik olgusu önemli kabul edilmiştir. Yetimin korunup kollanması istenmiş, belli bir çağa geldiğinde de kendisine terettüp eden malların tasarrufu kendisine verilmesine özen gösterilmiştir. Bu zikredilen gerekçelerden dolayı yetim kavramı ve yetimliğin son bulma çağı önemli kabul edilerek hukuki tanımı İslam dini tarafından önemsenmiştir (Kurtubî, 2000, ss. 556-557). Böylelikle hayatın katmanlarında korumasız gibi görülen yetimlerin kendileri hakkında oluşturulan hukuksal müktesebatla topluma sağlıklı bir şekilde kazandırılmaları hedeflenmiştir. Nitekim hukuk bütün hakları korumakla ve toplumsal düzeni sağlamakla görevlidir.

Devlet toplumun katmanlarında yer alan tüm sınıfları korumakla mükelleftir. Bunu büyük oranda hukuk kuralları ile gerçekleştirir. Yetimler ise toplumdaki en korumasız kişilerdir. Bu yüzden iki cihan saadetini hedefleyen İslâm öncelikli olarak bu dünyada bir düzen kurmak istemiş ve bu düzenin gereği olarak da toplumda adalet, hakkaniyet, ehliyet ve liyakat esaslı bir sistem planlamıştır. Bu sistemin kaynağı olan Kur'an ve Sünnet cahiliye döneminde maddi ve manevi haklardan yoksun olan sınıfları incelemiş ve bu sınıflardan biri olan yetimleri de kapsayacak birtakım hukuki kuralları ortaya koymuştur. Dolayısıyla yetim İslam toplumunda elde ettiği haklar ile sosyal, psikolojik ve ekonomik olarak kendini güvende hissetmiş, maddi ve manevi gelişimini bu şekilde tamamlamıştır. Eğitim gibi sosyal ve ekonomik birçok hakka sahip olabilmıştır. Bu sayede yetim denilen kişiler ruhsal ve fiziksel olarak herhangi bir su-i istimalle uğramadan gelişimlerini tamamlayabilmişlerdir. Doktrinde İslâm'ın insanlar hakkında özelde de yetimler için ortaya koyduğu perspektif son derece önem arz etmektedir. İslam insan hakları beyannamesinde dahi olmayan hakları yetimlere sunmuş ve onları toplumdan tecrit etmeyerek ruh gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlamaları için gerekli tedbirleri almıştır. İslâm'dan önce yetimler konusunda buna benzer haklardan bahsetmek söz konusu değildir.

İslam Öncesi Cahiliye Döneminde Sosyal Hayat ve Yetimlerin Durumu

İslâm toplumunda yetimlerin konumunu, haklarını ve görevlerini sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek için İslâm'dan önce Arap toplumunun durumuna dikkatle bakmak gerekir. Arapların sosyal yapısı, hem İslâm dininin içinde doğup yayıldığı muhit olması hasebiyle hem de yetimler konusunda oluşan ilk İslâmî yorum ve uygulamaları etkilemesi yönüyle son derece önemlidir (Fayda, 1993, ss. 17). Kadınlar, yetimler ve sosyal yönden zayıf insanlar, erkek merkezli cahiliye toplumunda ikinci plandaydı (Canatan, 1991, ss. 77). Göçebe bir hayat yaşayan ve çölde yolculuk yapan bu toplum için kadın ve yetim çocuklar fiziki olarak güçsüz, eli kılıç tutmayan ve savaşamayan tamamen tüketici bir figür olarak değerlendirilmekteydi (Sarıcam, 2003, ss. 42). Bu yüzden kadınlar ve yetimler topluma yük olarak görülmekteydi. Yetim çocuklar ve kadınlar dini, hukuki ve ekonomik yönden ikinci sınıf insan muamelesi görmekteydi. Arap yarımadasında yetim ve güçsüz insanlar için durum bu olduğu gibi dünyanın diğer coğrafyalarında

da yetim ve kadına yönelik uygulamalar çoğu kez Arap yarım adasındakine benzerlik göstermekteydi (Cevad, 1993, ss. 35-36).

Kur'ân-ı Kerim Cahiliye Araplarının kız çocuklarını nasıl karşıladıklarını şu ayetlerde genel bir tablo çizerek açıklar; *"Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkelenerek yüzü kapkara kesilir. Verilen müjdenin kendisine göre kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün! İşte ne kötü yargıda bulunuyorlar."* (en-Nahl, 57-58.) *"Ve diri diri öldürülen ve toprağa gömülen kız çocuğuna sorulduğu zaman"* (ez-Zuhruf, 78.) *"Onlardan birine, rahman olan Allah'a isnat ettikleri bir kız evladı müjdelendiğinde, içi öfkeyle dolarak yüzü simsiyah kesilirdi."* (ez-Zuhruf, 43/17.)

Onlara göre kız çocuğu geçim sıkıntısına sebep olan ve namusunu koruyamayan kişidir. (el-En'âm, 6/151; el-İsrâ, 17/31; Razî, 19,: 20/56). Güçlü ve ergin erkek çocuklar ise kabilenin savunucu, eli kılıç tutan onur kaynağı olarak görülmekteydi. Onların sayılarının çokluğuyla övünürlerdi. Türkçede de ifade edildiği gibi kız çocuğu *"kaşık düşmanı"* olarak değerlendirilirdi. Arap toplumunda kölelik ve cariyelik müessesesi yaygındı. Özgür doğan insanlar aynı et ve kemige sahip hem cinsleri tarafından hürriyetlerinden yoksun bırakılıyorlardı. Bundan dolayı her türlü işkenceye layık görülüyorlardı. Eşyadan daha kıymetsiz, her türlü haktan yoksun, hukukun zaten olmadığı yerde, zalimlerin mazlumların kanlarıyla güçlendikleri bir toplumda ölüm kalım mücadelesi veriyorlardı.

İslam Öncesi Cahiliye döneminde sosyal hayat ve yetimlerin durumu zikredildiği şekilde kötü bir durumda iken diğer taraftan varlıklı, güçlü ve ileri gelen insanlar ise rahat bir hayat sürmekteydiler. Yetimler ve kadınlar gibi güçsüz, zayıf ve kimsesiz insanlar üzerinde hegemonyalarını kurarak onları eziyorlardı. Bu bakımdan güçsüz insanlar hayatın her türlü sıkıntılarına maruz bırakılmaktaydılar. Bu meşakkatli ve ezici şartlara, zor ve anlamsız dayatmalara muhatap olan insanlar arasında yetimler de bulunmaktaydı.

Cahiliye döneminde kabileler arasında meydana gelen ve uzun süren savaşlardan dolayı yetimlerin sayısı oldukça fazlaydı. Bu yetimler yaşadıkları coğrafi şartların zorluğu ile birlikte korumasız ve yalnız olarak hayatlarını sürdürmek zorundaydılar. Küçük yaşta hayat yükünün ağırlığını yüklenen bu hamisiz yetimler böylece itilip kakılmaktaydılar. O günün gelenek ve adetlerine göre kızlar, eli silah tutmayan çocuklar, savaşa katılmayan yaşlılar ve kadınlar mirastan pay alamazlardı. (Sarıcık, 2002, ss. 160) Yetimler de bu uygulamadan nasibini almış ve ölen babalarının mirasından yoksun bırakılmışlardı. Hayatta insanın değeri sadece fiziki gücüyle orantılı olduğu için yetimler gibi zayıf ve eli kılıç tutmayan herkes mirastan ve mali açıdan kendisine terettüp eden haklardan yoksun bırakılmaktaydı. Yetim kızlar fiziki olarak güzel olduklarında zorla, mehirsiz olarak nikâhlanıyorlardı. Fiziki güzelliğe sahip olmayan yetim kız çocukları da ya hizmetçi olarak alınıyor ya da kendisine nikâh kıyılarak ömür boyu hak mahrumiyetine tabi tutuluyorlardı. Sosyal hayatta bir kaos hali hakimdi. Hak güçlüden yana oluyor, zayıf haklı bile olsa haksız addediliyordu. Bu kaos ve karmaşa halinden en çok yetimler etkilenmekteydiler (Arı, 1998, ss. 374-384).

Yetim ve kadınlara yönelik yapılan zulümler ve kötülüklerin çok olmasından dolayı bu yanlışların düzeltilmesi adına Kur'ân'da yetimlerden ve kadınlardan birçok yerde bahsedilmektedir. Arap Cahiliye döneminde yaşanan bu vahşi düzen, Hz. Peygamber'in rahmet ikliminin etkisi ve İslam'ın gelişiyile köklü bir takım değişim ve dönüşümlere tabi tutulmuştur. Rasulullah Müslüman olmayı tercih eden her bir kadından ve erkekten biat alırken onlardan *"Allah'a eş koşmayacaklarına, yalan söylemeyeceklerine ve çocuklarını öldürmeyeceklerine"* dair söz alarak anlaşma yapmıştı. (İbn Hişam, 1355/1936, ss. 143.) Bunun yanında Hz. Peygamber kız çocuğuna iyi muamelede bulunanın ve onu güzel bir şekilde büyütenin cehennem ateşinden uzak olacağını (Buhârî, "Edep", 18.) iki veya üç kızını ya da kız kardeşi olan kişinin onlara iyi davranması durumunda cennete gireceğini müjdelenmiştir. (Tirmizî, "Birr", 13.)

Kur'ân-ı Kerim'deki hitaplar kadın ve erkeğe eşit şekilde seslenmiş, onun ayetlerinden ancak akıl sahiplerinin ders alacağını vurgulamıştır. (el-Bakara, 2/164; el-Fussilet, 41/53, 54; ez-Zariyat, 51/20-21; el-Ğaşiye, 88/17-20.) Fakat Kur'ân'ın indiği dil olan Arapçanın bir özelliği olarak muhataplarına ayetlerde genellikle müzekker (eril) bir kalıpla seslenmiştir. (Âl-î İmran, 3/14; el-İsrâ, 17/6; el-Kehf, 18/46; el-Mü'minin, 23/5, eş-Şuâra, 26/133; el-Kalem, 68/14; Nuh, 71/12; el-Müddesir, 74/13). Kur'ân'a göre insan bir erkek ve bir kadından türemiş (el-Nisâ, 4/1; el-Hucurât, 44/13.) haklar ve sorumluluklar açısından ise durumları şu şekilde ifade edilmiştir: "Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlemiş ise onun mutlaka güzel bir hayat ile yaşatılacağı ve mükâfatlarının elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile verileceği. (en-Nahl, 16/97.) Yine "Allah size emaneti ehline vermenizi ve hüküm esnasında da adaletle hükmetmenizi emretmektedir." (en-Nisâ, 4/58) buyurarak cinsiyete değil de ehliyete vurgu yapılarak mesele en güzel şekilde özetlenmiştir.

Hz. Ömer'in de "Biz Cahiliye döneminde kadına hiç değer vermezdik. İslâm dini gelip de Allah'ın onlardan yani kadınlardan söz ettiğini görünce onların da üzerimizde birtakım hakları olduğunu anladık." (Buhârî, "Libas", 31.) Başka bir defasında da Hz. Ömer "kadınlar kendisine karşı konuştuklarında onları dövebilir miyim? diye Hz. Peygamberden izin istemişti." "Sizin en hayırlınız kadınlarına karşı en hayırlı olanlarınızdır." (İbn Mâce, "Nikâh", 50) "Akşam aynı yatakta yatacağınız hanımlarınızı nasıl döversiniz." (İbn Mâce, "Nikâh", 51.) "Kadınlarını dövenler hayırlılarınız değildir." (İbn Mâce, "Nikâh", 51.) diyerek kadınların dövülmelerini kerih görmüş ve yasaklamıştır. Abdullah b. Ömer' de "Biz vahiy sürecinde hanımlarımıza kötü davranmaktan sakınırdık. Çünkü vahiyyle uyarılırız diye korkardık. Vahiy kesilip Hz. Peygamber ahirete geç edip, refiki alaya gidince ondan sonra hanımlarımıza karşı istediğimiz gibi konuştuk ve onlara istediğimiz gibi davrandık." (Buhârî, "Nikâh", 80.) Bu itiraflar İslâm'ın gelişiyile Arap toplumunda ne denli köklü bir değişim ve dönüşümün olduğunu göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de Yetimler Hakkında Nazil Olan Ayetler ve Bu Ayetlerde Değinen Hususlar

İnsanlık tarihinde, toplumsal hayatın içinde bulunan yetim ve kadınlar hakkında en kötü model olan cahiliyedeki bu uygulamaları kaldırmak İslâm'ın temel hedeflerindendi. Bunun için Kur'ân-ı Kerim'de 22 ayette farklı bağlamdan ve farklı açılardan yetimlerle ilgili meseleler ele alınmıştır. Kur'ân-ı Kerim bu ayetlerde yetimlere iyi davranılmasını, itilip kakılmamasını, mali yönden onların desteklenmesini istemiştir. Böylece yetim çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlamalarını sağlayacak birtakım ön tedbirler vaaz etmiştir. Kur'ân-ı Kerim bu ayetler perspektifinde ferdi ve sosyal hayatta oluşabilecek boşlukları olabildiğince asgariye indirmeyi hedeflemiştir. Nazil olan ayetler şu şekildedir.

İsraioğulları'ndan "Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, anne-babaya, yakınlara, yetimlere ve yoksullara iyilikle davranın, insanlara güzel söz söyleyin, namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin" diye misak almıştık... (el-Bakara: 2/83); Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik değildir. Ama iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlara, isteyip-dilenene ve kölelere veren; ... (el-Bakara, 2/177); Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: "Hayır olarak infak edeceğiniz şey, anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışadır... (el-Bakara, 2/215); ...Ve sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onları ıslah etmek hayırlıdır. Eğer onları aranızda katarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir... (el-Bakara, 2/220); ...Eğer yetimler k adaleti yerine getirmeyeceğinizden korkarsanız... (en-Nisa, 4/3); Yetimleri, nikâha erişecekleri çağa kadar deneyin; şayet kendilerinde bir (rüşd) olgunlaşma gördünüz mü, hemen onlara mallarını verin. Büyüyecekler diye israf ile çabucak yemeyin. Zengin olan iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan da artık maruf (ihtiyaca ve örfeye uygun) bir şekilde yesin. Mallarını kendilerine verdiğimiz zaman, onlara karşı şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter. (en-Nisa, 4/6); Mirası bölüşme sırasında yakınlar, yetimler ve yoksullar da hazır olursa, onları

ondan rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin. (en-Nisa, 4/8); Gerçekten, yetimlerin mallarını zulmederek yiyenler, karınlarına ancak ateş doldurmuş olurlar... (en-Nisa, 4/10); Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolda kalmışa ve sağ ellerinizin malik olduklarına güzellikle davranın... (en-Nisa, 4/36); Kadınlar konusunda senden fetva isterler. De ki: "Onlara ilişkin fetvayı size Allah veriyor... (en-Nisa, 4/127); Yetim malına, o ergenlik çağına erişinceye kadar o en güzel şeklin dışında yaklaşmayın... (el-En'am, 152); Bilin ki, ganimet olarak ele geçirdiğiniz şeylerin beşte biri, muhakkak Allah'ın Resûlünün, yakınlarının, yetimlerin, yoksulların ve yolcunundur... (el-Enfal, 41); Ergenlik çağına erişinceye kadar, o da en güzel tarzda olması dışında yetimin malına yaklaşmayın... (el-İsra, 34); Allah'ın o (fethedilen) şehir halkından Resûlüne verdiği fey, Allah'a, Resûle, (onun) yakın akrabasına olanlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir... (el-Haşr, 7); Kendileri, ona duydukları sevgiye rağmen yemeği, yoksula, yetime ve esire yedirirler... (el-İnsan, 17); Hayır, aksine, siz yetime ikram etmiyorsunuz. (el-Fecr, 17); ...Ya da açlık gününde doyurmaktır. Yakın olan bir yetimi. Veya sürünen bir yoksulu. (el-Beled, 14,15,16); Bir yetim iken, seni bulup da barındırmadı mı? (ed-Duha, 9); Öyleyse, sakın yetimi üzüp-kahretme. (el-Ma'un, 2).

Bu ayetlerin burada zikredilmesinin sebebi İslam hukukunun temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in yetimler hakkında vurguladığı hususların ne olduğunu ortaya koymaktır. Nitekim yalnız ve kimsesiz olan yetimin maişet bakımından çalışmaktan aciz olduğu gerekçesiyle Kur'an-ı Kerim daha çok yetimin doyurulmasını istemektedir. Çünkü yetim olan çocuk o yaşlarda kendi malı bulursa bile kâr ve zararını tam manasıyla bilmediği için kendisi hakkında uygun tasarrufta bulunamaz. Malı üzerinde eksik bir tasarrufa sahiptir. Bu yüzden veli ve vasisi tarafından hem kendisi hem de malı korunması gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'in yetimler hakkında değindiği ikinci husus ise onlara adaletli davranmaktır. Adalet korumasız kalan çocuğun kişiliğinin sağlıklı bir şekilde oluşması ve gelişmesi için çok önemli bir olgudur. Yetim çocuklar kimsesiz ve korumasız oldukları için kendilerini güvende hissetmek isterler. Bu yüzden çok dikkatli bir hal sergilerler. Kendilerine adaletli bir şekilde davranıldığında duygusal/psikolojik ve sosyal gelişmelerini olumlu yönden etkilenerek tamamlarlar. Böylece toplumda sağlıklı birey olarak yaşamlarını sürdürürler. Kur'an-ı Kerim'in yetimler hakkında vurguladığı diğer hususlar ise onlara mallarının teslim edilmesidir. Çünkü mal insanın yaşamı için gerekli bir şeydir. Yetimler mallarının kendilerine teslim edilmesiyle toplumda maişetlerini temin ederek sosyal bir karmaşaya sebep olmazlar. Kişiliklerinin sağlıklı bir şekilde gelişmesi için mallarını harcarlar. Fakirlikten kaynaklanan kötü beslenme ve diğer zararlı alışkanlıkları edinmekten uzak dururlar. Bu ayetler çerçevesinde konuya bakıldığında yetimlerin maddi olarak desteklenmesi, toplumda kendilerine adaletli davranılması ve kişiliklerini sağlıklı bir şekilde oluşturmalarına yardımcı olunması istenmiştir. Ayrıca evlenip bir yuva kurmaları için de hürriyetlerine saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Böylece Kur'an'ın ortaya koyduğu prensiplerle toplumda yetimler hakkında o güne kadar görülmemiş olumlu hükümler ortaya konulmuştur. Yetimi ezen onu itip kakan, onu doyurmayan kişi cehennem azabıyla tehdit edilmiştir. Yetimler hakkında bu ayetlerle sadece dünyevi bir hukuk ve ceza olgusu oluşturulmamış aynı zamanda uhrevi olarak da bazı mükâfat ve cezalar ortaya konularak konunun hassasiyeti ve önemi bu şekilde ortaya konulmuştur. Yetimin istismar edilmesi büyük bir günah olarak topluma lanse edilmiştir.

Hadislerde Yetimler Hakkında Değinilen Hususlar

İslam hukukunun birinci kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette yetimler hakkında temel hususlara değinildiği gibi hadislerde de yetimler hakkında birçok hususa değinilmiştir. Bu bakımdan yetimler hakkında İslam toplumunda oldukça zengin bir bilgi mirası bulunmaktadır. Kendine Kur'an ve Sünneti rehber edinen Müslüman toplumda yetimler konusunda oldukça hassas davranmıştır. Yetimlerin Fiziksel ve ruhsal gelişimi için darüleytam diye isimlendirdikleri

mekânlar oluşturmuşlardır. Toplum tarafından inşa edilen bu mekânlarda yetimlerin ibate ve işleri sağlanmıştır. Yetimler böylece toplum tarafından kendilerine sağlanan bu mekânlarda güvenli bir şekilde barınmışlardır. Yetimlere sağlanan maddi ve manevi haklar hususunda Hz. Peygamber'in hadisleri bir hareket ve dayanak noktası olmuştur. Ayrıca cahiliye toplumunda esen anarşi havasını ortadan kaldırmak için de daha Peygamberlik gelmeden önce Hz. Peygamber, haksız yere öldürülen, kadınları ve çocukları köleleştirilen ve mallarına haksız yere el konulan kişilere destek olmak için kurulan Hilfû'l-Füdûl cemiyetine üye olmuştu. Böylece kendisi de bir yetim olan Hz. Peygamber toplumda yetim ve zayıf kimseler hakkında cereyan eden bu olumsuzluklara karşı fiili olarak engel olmaya çalışmıştı. Yine Hz. Peygamber beyan ettiği sözleriyle yetimliğin ne olduğunu vurgulamıştır (Arı, 1998, ss. 374-384).

Hz. Sehl İbn Sad'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber s.a.v "Ben ve yetimi kollayıp gözetleyen kimse cennete şöyle beraberce bulunacağız." buyurdu ve işaret parmağıyla orta parmağını biraz açarak işaret etti. (Buhârî, "Talâk", 25). Ebu Şüreyh Hüveylid ibn Amr el-Huzai'den Resulullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir. "Ey Allah'ım iki zayıfın, kadın ve yetimin haklarının yenmesinden insanları şiddetle sakındırıyorum. (Nesâî, "İşaretü'n-nisa", 64). Bir kimse sırf Allah rızası için bir yetimin başını okşarsa, elinin dokunduğu her saç teline karşılık ona sevap yazılır. Eğer kalbinin yumuşamasını istiyorsan fakiri doyur, yetimin başını okşa!" tavsiyesinde bulundu. (Ahmed bin Hanbel, el-Müsned, 5/250; 2/263, 387).

Hadislerde de görüldüğü gibi yetimin korunması istenmiş ve kendi maişetini temin edemediği için İslam toplumunun hepsinden yetimin doyurulması istenmiştir. Yetimin en fazla ihtiyaç duyacağı sevgi ve şefkat duygularının kendisine sağlanması istenmiştir. Yetimin fiziki ve ruhsal gelişimi hadislerde de önemsenmiş ve buna yönelik tedbirlerin alınması istenmiştir. Hz. Peygamber'in bu manevi müjdelere nail olmak için bütün Müslüman toplumu seferber olmuştur. Kurmuş oldukları vakıflar sayesinde yetimlere yönelik her türlü yardım böylece ortaya konulmuştur. Yetimlerde bu imkânlar sayesinde yoksun oldukları her türlü olumsuzluklardan oldukça az etkilenmişlerdir. Yetim kız ve çocukları özellikle daha çok korunmuş buluşa erip belli bir olgunluğa geldiklerinde evlendirilerek mutlu bir aile yuvası kurmalarına yardımcı olunmuştur.

Yetimlik duygusunu iyi bilen Hz. Peygamber yaşadığı toplumda sadece kavli sünnetiyle değil aynı zamanda birçok yetime babalık yaparak fiili sünneti ile de yetimlerin haklarını vurgulamıştır. Yaşanan savaşlarda babasız kalan birçok kız çocuğuna kimsesizlik duygusunu tattırmayarak bu konuda da örnek davranışını ortaya koymuştur. Böylelikle hal ve sözleriyle konunun ne kadar hassas olduğunu ortaya koymuştur. Yaşayan sünnet olgusuyla Müslüman toplumuna yetimler hakkında birçok şey miras bırakan Hz. Peygamber yetimlere kol kanat gererek model olma yolunda Müslümanlara bir ufuk çizmiştir. Hz. Peygamber savaşta babasını kaybeden kız çocuğuna babalık ederek onun maddi ihtiyaçlarını karşılamış ve ailesini ona aile kılarak psikolojik ve toplumsal yalnızlığını gidermiştir. Hz. Hamza şehit olduğunda Fatıma adlı kızını yalnız bırakmayarak hayatın geri kalan kısmında babalık etmiştir. Yine babası daha küçükken ölen Hz. Enes'e yetimlik duygusunu tattırmamış onu yanına alarak mescid-i saadetlerinde barındırması ve eğitimiyle ilgilenmiştir. Zeyd bin Hârise de Yemenli bir ailenin çocuğu olup köle olarak satılmıştı. Hz. Peygamber Zeyd'i de koruyup kollayarak ona baba gibi davranmıştı. Tüm bunlar yetimlerin toplumda yalnızlık hissetmemeleri gerektiğini ortaya koymuştur (Erul, 2013, ss. 319-320).

Asr-ı Saadet ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Yetim Hakları

İslam dini, hükümleri evrensel olan bir dindir. İnsanların karşılaşacakları bütün alanlara dair bir perspektif çizmiştir. Örneğin köleliği ve haksız kazancı, faizi ve süregelen tüm kötü uygulamaları tedrici olarak ortadan kaldırmıştır. Ayrıca aileye dair hukuki hükümlerin konulması ve ailenin tahkim edilmesi, suç ve cezada şahsiliik prensibinin getirilmesi, diri diri gömülen kız çocukları adet ve örfünün

ortadan kaldırılması ve kız çocuklarına mirastan pay verilmesi hususları da burada zikredilebilir (Aydın, 1991, ss. 10-14). Bunların dışında sosyal hayatta kendini yalnız hissedecek korumasız yetim çocuklara dair de bir takım hukuki haklar getirmiştir. Yetimlerin fiziki ve ruhsal gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlamak için mali olarak tasarrufta bulunacak ehliyetleri yoksa da bunlar adına tasarrufta bulunacak veli ve vasiler vasıtasıyla onları koruma altına almıştır (Hamidullah, 1992, ss. 45-49).

İslam dininin yetimlere sağladığı haklar bireysel, sosyal ve mali haklardır. Bireysel haklar bakımından çocuk nesep olarak babasına isnat edilir. Her çocuğa güzel bir isim verilmesi ve onun eğitiminin güzel yapılması onun ferdi haklarındanıdır. Anne ve babası çocuğun nafakasını sağlamakla mükelleftir. Ayrıca çocuğun ayrı bir kimliği ve kişiliği vardır. Vücut ehliyetiyle anne rahmine düştüğü günden itibaren mirasta kendisine pay ayrılır. Nakıs eda ehliyetiyle kendi malları üzerinde tasarrufta bulunur. İslam dininden önce ise zikredilen haklar çocuklara tanınmazdı. Özellikle yetim çocukların malları gasp edilir ve çocuk mali olarak her şeyden yoksun bırakılırdı. Yetim çocuğun mirastan pay alması mümkün değildi. Bu durumu teyid eden bir olay hadislerde nakledilmektedir. Ensardan Sa'd b. Er-Rebî, Uhud savaşında şehit edilmişti (İbn Sa'd, t.y., ss. 5/527). Geride ise karısı ve iki kızı kalmıştı. Amcaları Sa'd'ın geriye bıraktığı malın hepsini alarak, Sa'd'ın karısına ve çocuklarına hiçbir şey bırakmamışlardı. Sa'd'ın hanımı da halini Hz. Peygamber'e şikâyet etmişti. Miras ayetleri nazil olduktan sonra Hz. Peygamber, Sa'd'ın kardeşine, malın üçte ikisinin kızlarına, sekizde birinin Sa'd'ın hanımına verilmesini emretmişti (Ebû Davûd, 1981, ss. 3/316). Böylece İslam öncesinde yaşanan hak mağduriyetlerini ortadan kaldırmış ve yetim kızların mirastan mal almalarını sağlamıştı. İslam özellikle yetim kız çocuklarının haklarını hukuki güvence altına alarak işe başlamış ve diğer medeni hakları da bu olgu üzerine inşa etmişti. Ayrıca babası ölen yetim kızların akrabaları tarafından zorla evlendirme uygulamasını da ortadan kaldırmıştır. Nitekim kız çocuğu babasız kaldığında toplumda korumasız kalıyordu. Diğer akrabaları kız güzel ise mehirsiz olarak hemen onunla nikâh kıyarak onu tüm medeni haklarından mahrum bırakmaktaydılar. Şayet güzel değilse yine nikâh kıyarak kendisini hizmetçi yapmaktaydılar. İslam bu kötü ve olumsuz uygulamalara son vererek kız çocuğunun belli bir olgunluğa erdikten sonra onun da iradesi esas alındıktan sonra evlendirilmelerinin gerektiğini vurgulamıştır. Kur'an'da bu konuda "öyle ise yetimi sakın ezme" (ed-Duhâ, 93/9) şeklindeki bir emirle yetime maddi ve manevi açıdan eziyet edilmemesi ve kişiliğinin örselenmemesi gerektiği beyan edilmiştir. (Elmalılı, 1979, ss. 9/281).

Sosyal açıdan da İslam yetimlere birçok hak tanımıştır. Onların kimsesiz kalarak herhangi bir suça bulaşmamaları için toplumsal bir bilinç oluşturmuştur. Yetimleri ümmetin ortak çocukları sayarak sorumluluğu bu konuda bütün Müslümanlara yüklemiştir. Kur'an-ı Kerim'de "Sana yetimlerden soruyorlar. De ki: onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, yararlı iş yapanı bozguncudan ayırır." (el-Bakara, 2/220). Yetimlerin sosyalleşmeleri için bu ayet kapsamında gerekli ortam hazırlanmış ve yetimler topluma katılarak öz benliklerinin gelişmesini sağlamışlardır. Peygamberimiz de bir hadisin de "Yetime bakan; ister kendisinin isterse başkasının olsun, ben ve o cennette şu ikisi (orta ve işaret parmaklarını birleştirerek) gibiyiz." (Müslim, "Zühd", 42) buyurmuş ve böylece yetime değer verilmesine bu şekilde teşvikte bulunmuştur. İslam dini yetimleri Müslümanlarla kardeş kılarak kardeşlik hukukunun gereği olarak maddi ve manevi yardımın kendilerine sağlanmasını hedeflemiştir. Sadece dünyevi değil uhrevi bir mükâfatının da olduğunu beyan ederek yetimlere gösterilecek şefkat ve yardımın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Asr-ı saadet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde kitap ve sünneti kendilerine rehber edinen Müslümanlar da özellikle savaşlarda yetim kalan çocuklara kol kanat gererek onları maddi ve manevi bakımdan yalnız bırakmamışlardır. (Avcı, "Hilafet" 1998, ss. 546-553) Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah bin Ömer, Esmâ bint Umeys, Abdullah bin Mes'ûd gibi sahabilerin himayesinde birçok yetim çocukların olduğu rivayet edilmektedir (İbn Sa'd, t.y., ss. 564). Toplumda yetimlerin sosyalleşmelerini sağlamak amacıyla tüm gayretlerini

sarf etmişleridir. Böylece olumlu bir kişilik oluşturmalarına yardımcı olmuşlardır. İslam'da inen ayetlerle evlatlık olgusu kaldırıldığı için Müslümanlar yetimlere koruyucu aile olmuşlardır. Miras ve nesep dışında diğer tüm haklarda bu koruyucu aile kavramını geliştirerek yetimlere hamilik yapmışlardır (Aydın, 1995, ss. 527-529).

Mali açıdan İslam dini yetimlere birçok hukuki hak tanımıştır. Bilindiği üzere mal ve para insan hayatını kolaylaştıran araçlar arasında sayılmaktadır. Bu bakımdan Müslümanın zayıf ve güçsüz olmaksızın güçlü ve zengin olması evla kabul edilmiştir (Müslim, "Kader", 34). Dolayısıyla yetimlerin hayatında da mal ve servetin önemli bir yeri vardır. Bu açıdan İslam yetimin malının kendisine verilmesini emretmiştir. Yetim malını korumaktan yoksun olduğunda veli ve vasisinin onun adına en güzel şekilde korumaları istenmiştir. Yetime miras kalan malların akrabaları tarafından gasp edilmemesi ve yetimin olgunluk çağına geldiğinde bu malların şahitler huzurunda kendisine verilmesi istenmiştir. Veli ve vasi olmadığı zaman da sosyal devlet olma olgusuyla devlet tarafından umumi velayet ile yetimin hakları koruma altına alınacağı vurgusu yapılarak tatbikatta bu ilke işlettirilmiştir.

Kur'an'ın genel ilkeleri ve Hz. Peygamber'in söz ve davranışları dikkate alındığında yetimlere tahsis edilmiş bir kısım gelirlerin olduğu görülmektedir. Fetihlerde elde edilen ganimetlerden yetimler için bir pay ayrılmıştır. Servetin sadece zenginler arasında dönen bir meta olmaması için toplumdaki fakirler ve ihtiyaç sahipleri gözetilmiştir. Gözetilen sınıflardan biri de yetimlerdir. Sosyal devlet anlayışıyla toplumdaki tüm insan tabakaları gözetilmiş ve elde edilen gelirler onlarla paylaşılmıştır. Yine miras taksiminde yetimler ve ihtiyaç sahipleri hazır olduklarında mirasta hak sahibi olmasalar bile gönülleri hoş edilmek için miras paylaşımından yararlanmaları istenmiştir. Zekât gelirlerinden yetimler yararlandırılmıştır. Yetimlere yapılan bağışlar kabul edilmiştir. Fey gelirlerinin bir kısmı yetimlere ayrılmıştır. Yetimler açısından yaşanan bu olumlu gelişmeler asr-ı saadet ve hulefâ-yi râşidîn döneminde oldukça hassas bir şekilde takip edilmiştir. İslam dininin bu rahmet ikliminden yetimler de yararlanmışlardır. Kitap ve sünnet bağlamında yetimlere sunulan ferdi, sosyal ve mali haklar tarih boyunca İslam toplumu tarafından hep özenle korunarak gelmiştir. Bu bakımdan yetimlerin hukuki haklarının ilk oluşum evresi ve uygulamalı olarak toplumda sergilenmesi Asr-ı saadet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde (Fayda, 1998, ss. 324-338). Bu, İslam toplumuna bir pencere ve bir perspektif açmıştır. İslam öncesi her türlü haktan mahrum olan yetimler mirastan, ganimet ve fey gelirlerinden yararlandırılarak yaşamları kolaylaştırılmıştır. İslâm'daki zekât köprüsüyle zengin ve fakir arasındaki uçurum kaldırılmış ve bir yol sağlanmıştır. Böylece yetimlerde bu gelir kaleminden faydalandırılmıştır (Erkal, 2013, ss. 197-209). Yetimler birey kabul edilmiş, onların hukuki kişiliklerine saygı duyulmuştur. Zimmetlerine malları geçene kadar veli ve vasileri tarafından malları en güzel şekilde korunmuştur.

Sonuç

İslam geldiği asırda birçok hususta insan hakları ihlal edilmekteydi. İslam hak ihlallerini önlemenin yanı sıra birçok yeni haklar da getirmiştir. Bu haklardan bazısı da yetim hakkıdır. Çocuk yaşta hayatta kimsesiz kalan yetim kendini güvende hissetmek ister. Bu bakımdan maddi ve manevi haklarının olması son derece önemlidir. Çünkü çocuklar tek başına maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayamazlar. Böylece İslam dini yetimlerin kendilerine sağladığı haklarla ferdi ve sosyal olarak yetim çocukların yaşayacağı problemleri asgariye indirmeyi hedeflemiştir. İslam özel mülkiyet, akıl ve beden sağlığı, kişinin mahremiyeti, aile kurma olgusu gibi hususları getirdiği ilkelerle desteklemiştir. Yetimler de bu haklara sahiptirler. Batı ve doğuda İslam'ın yetimlere sağladığı hakları hiçbir sistem sağlamamıştır. İnsan hakları beyannamesinde bile çocuklara ve yetimlere sağlanan haklar İslam dininin sağladığı haklar kadar değildir. İslam çocuğa güzel bir isim konulmasını ve terbiyesinin en güzel şekilde yapılmasını hedefler. Çocuklar her ne kadar anne babasına belli bir yaşa kadar bağlı ise de çocuğun bağımsız bir kişiliğinin olduğunu da ayrıca vurgular. Vücut ehliyetiyle anne rahmine düştüğünden sonra

bazı maddi ve manevi hakları kendisine tanımıştır. Akli ve fiziki olarak belli bir olgunluğa geldiğinde ise nakıs ve tam eda ehliyetiyle tüm haklarını kullanmasını ve zimmetinde bu hakların saklı olacağını ifade eder. Yetimde bir çocuk olduğu için o da bu haklara sahiptir.

Cahiliye döneminde mirastan mahrum edilen çocuklara İslam'ın gelişiyle mirasta haklarının olduğu vurgusu yapılarak hakları kendilerine verilmiştir. Çünkü Arap yarımadasında kadın eli silah tutmaz denilerek kadın ve yetim kız çocuklarına miras verilmez. Babaları ölen kız çocukları âdete bir meta gibi kabul edilerek alınıp satılabiliyordu. Güzel olan yetim kız çocukları mehirsiz nikâh kıyılarak hürriyetlerinden yoksun bırakılıyordu. Fiziki olarak güzel görülmeyen yetim kız çocukları da hizmetçi olarak çalıştırılıyordu. Köle olarak çalıştırılabiliyordu. İslam sağ doğmak kaydıyla anne karnındaki çocuğa mirastan pay ayrılmasını ve hakkında yapılan bağış ve teberrünün geçerli olmasını yasal hukuki bir hak kabul etmiştir.

İslam yetimlere mali kaynaklar da ayırmıştır. Bu kaynaklar genel manada ganimetten verilen hisseler, miras taksiminde ayrılan pay, zekât gelirlerinde lehlerinde yapılan harcamalar ve yine lehlerine yapılan bağışlar gibi kalemlerden oluşmaktaydı. İslam yetimleri mali açıdan desteklemekle kalmamış kendileri adına kalan mirasın da en güzel şekilde korunmasını istemiştir. Sosyal devlet anlayışıyla koruyucu aile kavramını geliştirmiştir. Cahiliye döneminde var olan evlâtlık/tebennî olgusunu kaldırarak kardeşlik hukukunu geliştirmiştir. Yetimler sizin kardeşlerinizdir vurgusunu yaparak sosyal sorumluluk duygusuyla yetimlerin maddi ve manevi ihtiyaçlarının en güzel şekilde karşılanmasını istemiştir. Günümüzde de İslam dininin ortaya koyduğu uygulamalarını İslam toplumu geliştirmektedir. Yetimleri emzirerek çocuklarına kardeş yapmaktadır. Türk hukukunda da evlat edinilen kız çocuklarının istismar edilmemesi için evlat edinen kişinin onunla evlenmesi yasaklanmıştır. Süt emzirme yoluyla da yetimler aile içi mahremiyet açısından aileye dâhil edilmiştir. Korumasız olarak toplumda bulunan yetimler Asr-ı saâdet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde ferdi, sosyal bakımdan tüm maddi ve manevi ihtiyaçları karşılanmıştır. Yetimler hakkında pozitif bir ayrımcılık yapılmıştır. İslam toplumunda kendilerine Asr-ı saâdet ve Hulefa-yi Râşidîn dönemindeki yetimler hakkında uygulanan olumlu olgu ve tatbikattan yola çıkarak darüleytam/yetim yurtları ve vakıflar kurmuşlardır. Bu şekildeki uygulamalar ile yetimlerin psikolojik olarak kendilerini güvende hissetmeleri, barınmaları ve meslek edinmeleri sağlanmıştır. Sosyal açıdan kendilerini yalnız hissetmemek için eğitim ve terbiyeleriyle en güzel şekilde ilgilenilmiştir. Herhangi bir suça karışmamaları için toplumsal sorumluluk duygusuyla yetimlere İslam toplumu hamilik yapmıştır. Yetimlere karşı sadece hukukî bir çerçeve çizilmemiş aynı zamanda yaşamın her alanında kendilerine rehberlik edilmiştir. Sağlıklı birer birey olmaları için öz benliklerine saygı duyulmuş, malları korunmuş ve buluş çağına gelip rüşlerini ispat ettiklerinde de malları kendilerine verilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, yetimlerle aynı sofraya oturmuş ve onlara değer vererek fizkî ve ruhî gelişimine, eğitim ve öğretimine büyük özen göstermiş ve bu hususta önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Pozitif Türk Hukukunda da evlat edilen çocukların istismar edilmemesi için koruyucu ailenin birinci derecedeki akrabaları ile evlendirilmesi yasaklanmıştır. Asr-ı saâdet'te, günümüzdeki koruyucu aile modeline benzer ancak daha güçlü sağlam esaslara dayanan bir koruma ve bakım tarzı uygulanmıştır. Hukukî açıdan ise Kur'ân ve sünnetin prensipleri esas alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağırman, C. (2007). "Fert ve Toplumun Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 7/2, 9-30.
- Arı, A. (2013). "Yetim". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. C. 43, 501-503. TDV Yayınları.
- Arı, M. S. (1998). "Hilfu'l-Fudûl Cemiyetinin Sosyal Dayanışmadaki Rolü". Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. S.2, 374-384.
- Avcı, C. (1998). "Hilâfet". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. C. 17, 546-553. TDV Yayınları.
- Aydın, M. (1991). İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenışı. İstanbul.
- Aydın, M. Â. (1995) "Evlât Edinme". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. C. 11, 527-529. TDV Yayınları.

- Bardakoğlu, A. (1994). "Ehliyet". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. C. 10, 533-539. TDV Yayınları.
- Bucaille, M. (1988). İnsanın Kökeni Nedir. çev. Ali Ünal. İstanbul.
- Canatan, K. (1991). "İlk İslam Toplumunun Oluşum Biçimi". Kitap Dergisi. S. 48, 77.
- Cevad, A. (1993). el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam. Bağdat.
- Develioğlu, F. (2000). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Aydın Kitapevi.
- Durî, A. (1991). İlk Dönem İslam Tarihi. çev. Hayreddin Karaman. İstanbul.
- Ebû Davûd, M. b. S. b. İ. S. (1981). Sünen. Çağrı Yayınevi.
- Elmalılı, H. Y. (1979). Hak Dini Kur'ân Dili. Ensar Neşriyat.
- Erdoğan, M. (2005). Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü. Ensar Neşriyat.
- Erkal, M. (2013). "Zekât". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. C. 44, 197-207. TDV Yayınları.
- Ertuç, H. (2009). "İslam'da Yetimlerin Hukuki Statüsü". EAÜİFD. S. 31, 127-150.
- Erul, B. (2013). "Zeyd b. Hârise". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. C. 44, 319-320. TDV Yayınları.
- Eski, Nurullah (2007). Hak ve Sorumluluk Bakımından İslam Hukukunda Yetimler (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Fayda, M. (1993). "Cahiliyye". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. C. 7, 17-19. TDV Yayınları.
- Fayda, M. (1998). "Hulefâ-yi Râşidîn". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. C. 18, 324-338. TDV Yayınları.
- Hamidullah, M. (1980). İslam Peygamberi. çev. Salih Tuğ. İstanbul.
- İbn Hişam, E. M. A. (1355/1936). es-Siretu'n-Nebeviyye. Kahire.
- İbn Manzûr, E. F. C. M. b. M. İ. M. (1410/1990). Lisanu'l-Arab. Dârü's-Sadr.
- İbn Sa'd, M. (t.y.). et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut.
- Kurtubî, E. A. M. b. A. (2000). el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, çev. M. Beşir Eryarsoy. Buruc Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000). "İnsan". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. C. 22, 320-323. TDV Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (1971). Felsefi Antropoloji. İstanbul.
- Mevsilî, A. b. M. b. M. (2007). Kitâbü'l-İhtiyar li Ta'lîl'l-Muhtâr. Dârü'l-Ma'rife.
- Nuhoğlu, H. Y. (1993). "Dârüleytam". Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. C. 8, 521. TDV Yayınları.
- Râgıb el-İsfahânî, H. b. M. (1986). el-Müfredât fî Garîbî'l-Kur'ân. Karaman Yayınları.
- Râzî, M. b. E. b. A. (1415/1999). Muhtaru's-Sihah. Lübnan Yayınevi.
- Sarıçam, İ. (2003). Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı. Ankara.
- Serahsî, E. B. Ş. M. b. E. S. A. (1989). el-Mebsût. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- Tahsin, Ö. (2006). "Osmanlı Toplumunda Yetim ve Öksüzlere Karşı Sorumlulukları. İÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi S. 14, 103-121.
- Tehânevî, M. A. b. A. F. el-H. (1404/1984). Kitabu Keşâffü Istılâhâ Fünûn, İstanbul.

Hakem Değerlendirmesi: Dış, bağımsız.

Yazar Katkıları:

Birinci yazar: %100

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions:

First Author: %100

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.